

Van stammenstrijd naar culturele diplomatie

Truus Gubbels In het verstandshuwelijk tussen de ministeries van Cultuur en Buitenlandse Zaken is de ambassadeur Internationale Culturele Samenwerking een spin in het web. Uitgangspunt is de gezamenlijke beleidsbrief *Grenzeloze kunst*, die het kader vormt waarbinnen de ambassades en de drie culturele instituten in het buitenland hun beleidsplannen maken. Maar in Zuid-Afrika doe je doorgaans iets anders dan in New York.

In 2008 vonden volgens de database Buitengaats van SICA, het centrum voor internationaal cultuurbeleid, zo'n 5213 Nederlandse culturele activiteiten in 116 landen plaats, binnen alle kunstdisciplines. De top vijf van die activiteiten betrof muziek, beeldende kunst, film, literatuur en theater. De helft van die activiteiten is aangemeld via ambassades en consulaten, grofweg een derde door de sectorinstituten, koepelorganisaties en fondsen en de rest door producenten. Al tien jaar houdt SICA deze webagenda bij en de kunstexport is in die tijd alleen maar gegroeid. De culturele export naar Duitsland staat op de eerste plaats (meer dan 1000 activiteiten), die naar de VS op de tweede (meer dan 500), en Italië, Frankrijk en België volgen respectievelijk op plaats drie, vier en vijf. Turkije scoort redelijk met meer dan 65 agendavermeldingen. Landen als Marokko en de Nederlandse Antillen bevinden zich in de lagere regionen. Oorzaken van de toegenomen cultuur-

export zijn behalve grenzen die meer openstaan, uitbreiding van de Europese Unie, stimuleringsmaatregelen en subsidies vanuit de overheid, ook uit Brussel, en meer aandacht van instellingen als Filmfonds, Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst, Mondriaan Stichting en Prensela voor internationale programma's (SICA Jaaroverzicht).

Verstandshuwelijk

In *Cultuurbankier in overheidsdienst* uit 1996, een terugblik op 25 jaar ambassadeurschap voor culturele samenwerking, karakteriseert de toenmalige staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, Atzo Nicolaï, de functie als een 'verstandshuwelijk' tussen de ministeries van Cultuur en Buitenlandse Zaken. Voordien was er meer sprake van 'stammenstrijd' tussen de ambtenaren van de verschillende ministeries, die ieder verantwoordelijk waren voor een part van het cultuurbeleid in het buitenland. De

Buitenlandse activiteiten
per kunstsector in 2008.
Bron: SICA

instelling van de functie was een actie van het toenmalige kabinet waarmee werd aangegeven dat er wat meer op dat terrein zou kunnen gebeuren. Alle ambassadeurs tot dan toe, negen in totaal, passeren in het boek de revue met highlights uit hun beleidsperiode, zoals een aantal door hen gesteunde internationale projecten of acties waar ze met genoegen op terugkijken. Maar het boek is ook een verslag van het gesteggel tussen ambtenaren van beide ministeries over de verantwoordelijkheid voor buitenlands cultureel beleid.

Vanaf 1997 is er sprake van 'nieuw' internationaal cultuurbeleid door de inwerkingtreding van de Homogene Groep Internationale Samenwerking (HGIS), waardoor er meer samenhang in dat beleid ontstaat en in de uitgaven die daarmee gepaard gaan. Het HGIS-budget was aanvankelijk 16 miljoen gulden, werd later 8,8 miljoen euro en liep in 2004 op naar 13 miljoen. In een aantal nota's kwamen de verhoudingen

tussen en verantwoordelijkheden van de beide ministeries uitgebreid aan de orde met als (voorlopige) finale de beleidsbrief *Grenzeloze kunst* van cultuurminister Ronald Plasterk en staatssecretaris Frans Timmermans van Europese Zaken. (In de artikelen van Minnaert en Reijs elders in dit nummer komt (de historie van) het beleid uitgebreid aan bod.)

Margriet Leemhuis is sinds juli 2008, overigens als eerste vrouw, de elfde ambassadeur Internationale Culturele Samenwerking. Ze is ook hoofd van de afdeling internationaal cultuurbeleid bij het ministerie van Buitenlandse Zaken en was als zodanig nadrukkelijk betrokken bij de inhoud van de beleidsbrief. In 1989 trad ze in dienst van Buitenlandse Zaken via het 'klasje' waar diplomaten worden klaargestoomd voor een diplomatieke loopbaan. Ze was secretaris van minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek. Leemhuis: 'Zoals dat in zo'n diplomatieke carrière gaat ben je in de eerste tien jaar met

zoveel mogelijk verschillende onderwerpen bezig: politieke zaken, handel, ontwikkelings-samenwerking en cultuur. Daarna specialiseer je je.' Ze werkte onder andere in Chili en Parijs. Terug in Nederland werd ze in het kader van een ambtenarenuitswisseling tussen de ministeries van Buitenlandse Zaken en OCW drie jaar bij het ministerie van OCW gedetacheerd. Daarna was ze hoofd van de pers- en cultuurafdeling in Pretoria.

Op de site van Buitenlandse Zaken staat bij Leemhuis: 'Cultuur is integraal onderdeel van het buitenlandbeleid. Het opent deuren in de buitenlandse politiek en kan discussie en maatschappelijke verandering op gang brengen, zowel hier te lande als in het buitenland. Het is een vorm van Culturele Diplomatie.' De verantwoordelijkheid voor het internationaal cultuurbeleid dat op basis daarvan gevoerd wordt, ligt bij beide ministeries en voor zover het om ontwikkelingslanden gaat bij de minister voor Ontwikkelings-samenwerking. 'Culturele diplomatie' lijkt een nieuwe term in alle regionen van het nationale culturele beleidsjargon die te pas en te onpas gebruikt wordt. In het buitenland is culturele diplomatie al eerder beleidsmatig ingezet. De Verenigde Staten deden dat in het kader van de strijd tegen

Cultuur opent deuren in de buitenlandse politiek

het communisme en Frankrijk is ermee begonnen in de jaren twintig. Schrijver André Malraux werd in de jaren zestig als minister van Cultuur in de regering van generaal De Gaulle ervoor ingezet. Hij heeft toen het internationaal cultuurbeleid tot instrument van buitenlandse politiek gemaakt, aldus Frans Timmermans in zijn nieuwjaarstoespraak op 12 januari 2009 bij SICA. Timmermans hield daar een pleidooi voor culturele diplomatie: cultuurbeleid dient als integraal onderdeel van het internationale beleid te worden ingezet en niet alleen de slagroom op de taart te zijn. Culturele diplomatie heeft in zijn ogen betrekking op uitwisseling, zien en gezien worden, culturele verrijking putten uit wat elders gebeurt maar ook de eigen culturele rijkdom buitengaats laten zien. Het beleid dient daarop gestoeld te zijn, zeker in deze tijd van globalisering waarin grenzen relatief zijn.

Duurzame samenwerking

Nederland heeft immers van oudsher een aantal culturele instituten in het buitenland met een verschillende ontstaansgeschiedenis. Ze zijn gericht op de promotie van Nederlandse cultuur en het bevorderen van de culturele betrekkingen met het land van vestiging: het Erasmushuis, het Institut Néerlandais en het Huis deBuren. Het Erasmushuis in Jakarta bestaat volgend jaar 40 jaar en heeft, aldus Leemhuis, 'een bijzondere band met Indonesië. Behalve de tentoonstellingen, films, muziek, lezingen en dergelijke uit Nederland wordt het huis ook regelmatig door Indonesiërs gebruikt voor allerlei culturele activiteiten. Het is mooi dat wij dat kunnen bieden.'

En dan is er het Institut Néerlandais in Parijs, in 1957 opgericht op initiatief van Frits Lugt, en gericht op het bevorderen van de culturele betrekkingen tussen Frankrijk en Nederland. Lugt was kunstverzamelaar en bracht een uitgebreide collectie kunstwerken bij elkaar, onder-

gebracht in de Fondation Custodia. Het Institut Néerlandais is gevestigd op een centrale plek in de stad en trekt veel publiek – jaarlijks tussen de 30.000 en 50.000 bezoekers – zowel voor de collectie als voor lezingen van Nederlandse en Franse auteurs, concerten en tentoonstellingen. Onlangs was er bijvoorbeeld een expositie van trendwatcher Li Edelkoort en van fotograaf Erwin Olaf. Ook biedt het Institut onderdak aan studenten en onderzoekers die voor onderzoek of om andere culturele redenen in de stad verblijven. Jeanne Wikler is sinds 1 augustus directeur.

Het Vlaams-Nederlands Huis deBuren, dat volgens de site ‘schoonheid en wijsheid van de Lage Landen (presenteert) en een platform biedt voor debat over cultuur, samenleving en politiek in Vlaanderen, Nederland en Europa’ werd in 2004 officieel in Brussel geopend na veel en lang bakkeleien over plek, inhoud, samenwerking en financiering. Greetje van den Bergh was kwartiermaker en intendant en Dorian van der Brempt is directeur en is verantwoordelijk voor de programmering. Er worden tentoonstellingen, discussies, lezingen en symposia georganiseerd. En met succes: ‘In 2009 heeft een evaluatie plaatsgehad van de activiteit waaruit de conclusie naar voren kwam dat de organisatie in relatief korte tijd goed op de culturele kaart van Brussel is komen te staan’, aldus Leemhuis.

Maar in tegenstelling tot andere landen, zoals bijvoorbeeld Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland, die in vele landen culturele instituten hebben gevestigd – het Duitse Goethe Instituut heeft zelfs een netwerk dat in 80 landen actief is – heeft Nederland slechts de genoemde drie en het ziet er niet naar uit dat daar verandering in komt. Het culturele buitenlandbeleid is ook expliciet niet (meer) gericht op ‘het investeren in stenen’, aldus Leemhuis, maar op duurzame samenwerking met buitenlandse culturele partners op projectbasis. Daarmee bereik je volgens haar de interessantste mensen

ter plekke. Ze noemt als voorbeeld ‘dat samenwerking met een theater in New York door iemand als Ivo van Hove meer impact heeft dan aldaar een instituut in stand te houden’. En dat is ook de reden waarom Kees van Twist geen voet aan de grond kreeg met zijn plannen om een Holland Huis op te richten in de Big Apple en uiteindelijk, zoals door hem bedongen, zijn plek weer innam als directeur van het Groninger Museum.

Als *good practice* noemt Leemhuis voorts de ambassade in Berlijn, een prachtig gebouw en schitterende ruimte van architect Rem Koolhaas. Het is niet specifiek ontworpen als cultureel instituut maar wel geschikt voor het organiseren van culturele ontmoetingen. Daar vinden veel culturele activiteiten plaats, waarvoor Buitenlandse Zaken deels het initiatief neemt. Een andere belangrijke activiteit van het ministerie is de opbouw van een eigen beeldende kunstcollectie waaruit geput kan worden om de ambassades een artistiek verantwoord aanzien te geven.

Effectief beleid

Bemoeienis van de overheid met cultuur kan bijdragen aan de effectiviteit van beleid en kan een toegevoegde waarde hebben. Maar inhoudelijke inmenging is expliciet niet de taak van de overheid, en zeker niet op het terrein van culturele export: ‘We moeten elkaar daar steeds scherp op houden, dat we ook leven volgens het adagium dat we onszelf stellen, namelijk artistieke vrijheid met oog voor de intrinsieke waarde van kunst, en laat het maar af en toe schuren, ook als het politieke discussie of problemen oplevert,’ aldus Timmermans tijdens zijn nieuwjaarstoespraak. Dit is ook het uitgangspunt van *Grenzeloze kunst*, de eerdergenoemde gezamenlijke prioriteitenlijst van de ministeries van Cultuur en Buitenlandse Zaken waarin – ook in overleg met Economische Zaken – een duidelijke keuze is gemaakt voor

Truus Gubbelsis redacteur van *Boekman*

de ‘focuspunten die het beleid en werkterrein van de ambassadeur Culturele Samenwerking bepalen,’ aldus Leemhuis: mode, architectuur en vormgeving, sectoren die het in Nederland de afgelopen jaren ‘heel goed doen’. De drie ministeries OCW, BZ en EZ trekken hiervoor tot en met 2012 een miljoen euro per jaar uit, tezamen 12 miljoen euro.

Een vraag die je daarbij kunt stellen is hoever moet je gaan als overheid in het sponsoren van culturele bedrijven? Leemhuis: ‘Het uitgangspunt is dat je datgene wat het uit zichzelf al goed doet een extra bijdrage geeft en dan kom je al snel uit op deze sectoren. Je geeft een zetje dat net nodig kan zijn.’ De steun in het kader van de HGIS gelden aan een show van Viktor & Rolf in het Louvre in Parijs, enige jaren geleden, is daarvan een goed voorbeeld. Erna hadden ze geen overheidssteun meer nodig. ‘Van belang is vooral dat culturele en commerciële partijen nu structureel samenwerken aan internationalisering en drie ministeries tezamen meer middelen te verdelen hebben en een gezamenlijk beleid voeren. Door de samenwerking worden de beschikbare middelen voor de sector groter. Na vier jaar wordt het beleid geëvalueerd en dan wordt bekeken of we op deze manier doorgaan,’ aldus Leemhuis.

Leemhuis: ‘Het uitgangspunt is het beleid – en de prioriteiten daarin – dat in *Grenzeloze kunst* is geformuleerd. Dat betekent niet dat alle ambassades tegelijk iets met mode of design gaan doen. Ambassades stellen hun eigen plannen op en gaan dan in overleg over de mogelijkheden met de sectorinstituten en fondsen. En in Zuid-Afrika doe je doorgaans iets anders dan in New York. We hechten wel veel waarde aan de terugkomdagen voor het ambassadepersoneel waarin ze geïnformeerd worden over het actuele culturele aanbod en de mogelijkheden voor hen. Een organisatie als SICA speelt daarin een actieve rol. Die organiseert bijvoorbeeld zogenaamde speeddates

waarin ze de Nederlandse cultuurmedewerkers uit verschillende landen bij elkaar halen en laten kennismaken met kunstenaars en organisaties die geïnteresseerd zijn in culturele activiteiten in “hun” landen.’

Ook worden de cultuurmanagers van de ambassade regelmatig bezocht ‘om ons van de gang van zaken ter plekke op de hoogte te stellen. Mensen worden in principe voor vier jaar benoemd en dat kan verlengd worden. Wij vinden het positief als mensen langer op een plek blijven maar tegelijkertijd is doorstroming ook van belang omdat mensen opgedane ervaring dan elders kunnen inzetten. Het idee dat de vrouw van de ambassadeur concerten en lezingen van bevriende kunstenaars organiseert is allang achterhaald. Het zijn gekwalificeerde mensen die worden toegerust op hun culturele taken.’

Literatuur

- Beurden, J. van (2005) *Cultuurbankier in overheidsdienst: 25 jaar ambassadeur voor internationale culturele samenwerking*. Den Haag: Ministerie van Buitenlandse Zaken.
- Hermans, O.L. (2008) *De Nederlandse culturele instituten in het buitenland; een historische terugblik op de ontstaansgeschiedenis, een kijk op de functie en een inzicht in hun rol in het internationaal cultuurbeleid tegen de achtergrond van een opgebloeide uitbreidingsdiscussie*. Master Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief, Universiteit Utrecht Faculteit Letteren.
- Limburg, D. (2009) ‘Nederlandse kunstexport toont stijgende lijn’. In: *NH*, 16 mei.
- Plasterk, R. en F. Timmermans (2008) *Grenzeloze kunst*. Den Haag: Ministerie van OCW; Ministerie van Buitenlandse Zaken.
- SICA (2009) *De wereld in 2008: Jaaroverzicht SICA en de culturele uitwisseling van Nederland in kaart volgens de Buitengaatscijfers*. Amsterdam: SICA.
- Timmermans, F. (2009) *Cultuur een groot goed voor de diplomatie*. Uitgesproken bij gelegenheid van 10-jarig jubileum van de Stichting Internationale Culturele Activiteiten, 12 januari.